

УДК 159.9

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ПСИХОЛОГІЇ СІМ'Ї: ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД

Посвістак О.А., к. і. н.,
доцент кафедри філософії і політології
Хмельницький національний університет

У статті встановлено, що з метою чіткого розмежування наук та наукових галузей необхідно виділити їх предмет. Доведено, що психологія сім'ї є трансдисциплінарною галуззю науки, з огляду на це відбувається перенесення дослідницьких схем, теорій, емпіричних узагальнень, здійснених в межах різних наук, галузей психології та практики сімейної психотерапії, у психологію сім'ї. Уточнено предмет дослідження психології сім'ї.

Ключові слова: психологія сім'ї, предмет дослідження, об'єкт науки, трансдисциплінарність, галузь науки, фамілістика, сім'єзнавство.

В статье установлено, что с целью четкого разграничения наук и научных отраслей необходимо выделить их предмет. Доказано, что психология семьи является трансдисциплинарной отраслью науки, в связи с этим происходит перенос исследовательских схем, теорий, эмпирических обобщений, осуществленных в рамках различных наук, отраслей психологии и практики семейной психотерапии, в психологию семьи. Уточнен предмет исследования психологии семьи.

Ключевые слова: психология семьи, предмет исследования, объект науки, трансдисциплинарность, отрасль науки, фамелистика, семейведение.

Posvistak O.A. THE PROBLEM OF SUBJECT DEFINITION OF PSYCHOLOGY OF THE FAMILY: TRANSDISCIPLINARY APPROACH

It is found in the article that the subjects of sciences and scientific sectors should be allocated for the purpose of their clear separation. It is proved that Psychology of the family is a transdisciplinary branch of science, given that the transfer of the research schemes, theories, and empirical generalizations made within different sciences, fields of psychology and practice of family psychotherapy and family counseling into the psychology of the family. The subject of study of Psychology of the family is specified.

Key words: psychology of the family, subject of research, object of science, transdisciplinarity, branch of science, familistics, family studies.

Постановка проблеми. Сім'я чутливо реагує на ті процеси, які відбуваються в суспільстві через зміни в системі сімейних відносин, тому підтримка сім'ї вимагає від фахівців, які працюють з нею, глибоких системних знань, умінь визначити напрями докладання професійних зусиль, знаходити адекватні засоби і способи взаємодії з нею. Це зумовлює необхідність проведення емпіричних і теоретичних досліджень, які органічно взаємопов'язані і зумовлюють розвиток один одного. Тому актуальною стає рефлексія психології сім'ї з приводу неї самої, тобто постає проблема предмета науки, її теоретико-методологічних основ, взаємодії з іншими, суміжними науками та науковими галузями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз підручників, створених російськими та українськими вченими [2; 4; 10; 13; 22; 23; 24], свідчить про те, що їх автори не завжди прямо вказують на те, що є предметом, об'єктом, метою, завданнями вивчення психології сім'ї. Однією з перших намагається сформулювати предмет психології сім'ї О. Карабанова. Предметом психології сім'ї вона визна-

чає вивчення функціональної структури сім'ї, основних закономірностей і динаміки її розвитку; розвиток особистості в сім'ї [12, с. 7–8]. Л. Шнейдер звертає увагу на те, що об'єктивізація знання в сімейній психології можлива через функціонально-рольовий аналіз, через аналіз емоційних стосунків членів сім'ї, через розбір процесу розвитку сімейних стосунків на різних етапах життєвого циклу сім'ї в контексті тих факторів, які на неї впливають. До предметної сфери сімейної психології вона також відносить питання сексуальних відносин всередині родини [32, с. 12]. Незважаючи на наявність низки досліджень, на нашу думку, предмет психології сім'ї потребує уточнення.

Постановка завдання. Метою статті є уточнення предмета психології сім'ї з позиції трансдисциплінарного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна наука чи наукова галузь має характерний лише для неї предмет, яким і визначаються її особливості, самостійність, відмінність від інших систем знань і вектор розвитку. Отже, предмет науки виділяється з метою чіткого розмежування наук. Є підстави говорити про сформованість

науки або наукової галузі тоді, коли виділений та обґрунтований її предмет. Поняття об'єкта ширше: ним охоплюються явища та процеси зовнішнього світу, на які розповсюджуються пізнання і практичний вплив суб'єктів; він виступає, як правило, загальним для низки наук. Предмет же є частиною, конкретним аспектом об'єкта, що досліджується цією наукою чи галуззю науки; колом найбільш важливих проблем, які вона вивчає. Прогрес науки (або, як в нашому випадку, наукової галузі), особливо на етапі її становлення, залежить від того, наскільки вдало визначені межі предмета її вивчення. Важливо, з одного боку, не упустити нічого, оскільки при цьому втрачається системне уявлення про предмет, з іншого – не включити в предмет нічого зайвого, оскільки це призводить до розширення кола досліджуваних явищ, збільшення обсягу дослідницької роботи. Крім того, важливо вже при визначенні предмета максимально точно розкрити сутність досліджуваного явища.

Більшість вчених сходиться на тому, що вивчення психології сім'ї вимагає трансдисциплінарного підходу. Для трансдисциплінарності характерний вихід досліджень за дисциплінарні межі, коли відбувається перенесення дослідницьких схем з однієї галузі в іншу. Трансдисциплінарні дослідження характеризуються трансфером когнітивних схем з одного дисциплінарного поля до іншого, розробкою спільних проектів дослідження [17]. Автори видання "Journal of Family Theory & Review" доводять, що використання трансдисциплінарного підходу у дослідженнях сім'ї приводить до підвищення якості знання, робить його комплексним і більш глибоким, більш всеосяжним і багатограним [34, с. 1].

Через те, що основу психології сім'ї становлять наукові підходи, теорії, різноманітні наукові концепції і пояснювальні моделі, масштабні емпіричні узагальнення, здійснені в межах різних наук, галузей психології та практики сімейної психотерапії, визначення предмета психології сім'ї як галузі психології неможливе без виділення та співставлення предметів цих наук та галузей психології.

Розмірковуючи над питанням про сенс і необхідність визначення предмета науки взагалі чи наукової галузі, як у нашому випадку, О. Киричук та В. Роменець виділяють такі його важливі функції, як інтеграційна і диференціююча. Якщо виникає питання, чи можна вважати ту чи іншу науку психологічною, необхідно переконатися в тому, наскільки її предмет може бути інтегрований у предмет психології взагалі

[21]. Тому почнемо із визначення предмета самої психології.

Основні підручники психології для ВНЗ трактують предмет психології як закономірності виникнення, розвитку й прояву психіки взагалі й свідомості людини – конкретно-історичної особистості – зокрема або психологічні явища, процеси, закономірності й механізми психіки [18]. Згідно з С. Максименко та В. Соловієнко, психічні явища – це своєрідні суб'єктивні переживання, суб'єктивні образи відображуваних у свідомості явищ реальної дійсності, це внутрішній світ людини в усій його повноті й різноманітності [18]. О. Киричук та В. Роменець доводять, що предмет психології нестатичний, він змінюється не тільки шляхом розширення своїх меж, а й діалектично, переходячи у свою протилежність через заперечення заперечення, актуалізуючись у новій якості форм і змісті [21]. З огляду на це предмет психології сім'ї також змінюється. Але він включає в себе закономірності виникнення, розвитку психічного образу сім'ї взагалі; процеси, закономірності й механізми суб'єктивного відбитку об'єктивної дійсності в ідеальних образах, на основі яких регулюється взаємодія індивідів в сім'ї і життя сімейної системи як цілого.

Дослідники проблеми становлення психології сім'ї [22; 32] довели, що в її основі лежать напрацювання, здійснені представниками еволюційного (етнологами, істориками тощо), етологічного, соціологічного теоретичного підходів. Вихідним положенням еволюціонізму є переконання, що минуле людства може бути відновлене на основі вивчення наявних первісних, стародавніх суспільств. Етнологія вивчає живі примітивні суспільства [27]. Предмет історичної науки – це вивчення закономірностей розвитку суспільства (а також його окремих сегментів) [11]. Отже, крізь призму предметів згаданих наук предмет психології сім'ї включає в себе дослідження провідних тенденцій і закономірностей історичного розвитку сімейних стосунків в усіх виявах, аспектах, хронологічній наступності від найдавніших часів до наших днів.

Етологія вивчає взаємодію біологічного і соціального в поведінці людини [5]. Запозичення ідей етології психологією сім'ї дає їй можливість вивчати вплив на шлюбно-сімейні стосунки біологічних основ поведінки людини.

В соціології сім'я розглядається як груповий, а не індивідуальний суб'єкт життєдіяльності. Група людей, пов'язаних сімейно-родинними відносинами, утворює ту частину соціальної реальності, яку вивчає соціологія сім'ї, фокусуючи увагу на спільній життєдіяльності членів сім'ї, тобто на

сімейному способі життя. Підкреслюючи групову якість сімейної життєдіяльності, соціологія сім'ї не залишається байдужою до індивіда, але розглядає його як члена сім'ї, як складову частину такого цілого, яка не редукується до окремої особистості [3]. Предметом соціології сім'ї є закономірності функціонування сімейно-шлюбних стосунків у соціальній системі [7]. Сім'я як соціальний інститут аналізується тоді, коли особливо важливо з'ясувати, наскільки спосіб життя сім'ї, її функціонування в певних межах відповідають чи не відповідають тим чи іншим сучасним потребам суспільства. Крім того, модель соціального інституту дуже важлива для прогнозування майбутніх змін сім'ї. Дослідження сім'ї як малої соціальної групи орієнтується на вивчення умов формування, структури та етапів розвитку сучасної сім'ї; на розподіл обов'язків у сім'ї; причини та мотиви розлучень; умови життя сім'ї. Водночас на перетині соціології та психології знаходиться соціальна психологія. Предметом соціальної психології Т. Андреева вважає закономірності поведінки і діяльності людей, які обумовлені включеністю їх в групи, а також психологічні характеристики цих груп [1]. Соціальна психологія, виходячи з уявлення про сім'ю як малу групу, вивчає питання рольової структури сім'ї та лідерства в сім'ї, стадійності розвитку сім'ї як групи, проблеми вибору шлюбного партнера, проблеми згуртованості сім'ї, конфлікти в сім'ї і способи їх вирішення. З точки зору соціальної психології об'єктами вивчення в сім'ї є особистість в контексті сімейних стосунків; процеси міжособистісної взаємодії; сім'я як мала група і стосунки в ній.

Отже, взявши за основу предмет соціології сім'ї [7] та соціальної психології [1], можемо визначити точки перетину предметів цих наукових галузей із психологією сім'ї. Так, психологія сім'ї вивчає вплив соціальних, економічних, культурних умов на стосунки в сім'ї; вплив зміни суспільних норм та цінностей на шлюбно-сімейну взаємодію, на розподіл обов'язків у сім'ї; умови формування, структуру та етапи розвитку сучасної сім'ї; причини сімейних конфліктів та розлучень тощо.

Теоретичною основою психології сім'ї стали також дослідження в педагогічній, клінічній психології, психології особистості, психології розвитку тощо. Предмет досліджень психології особистості охоплює структуру особистості та її функціональні характеристики; умови та рушійні сили формування; самосвідомість особистості, її рефлексивні властивості; самооцінку й образ «Я»; життєвий шлях; особливості

ставлення до життя і смерті; формування особистості в групі; вплив екстремальних ситуацій на особистісний розвиток; життєву кризу на різних вікових етапах; відхилення в розвитку особистості; можливості гармонізації особистісного розвитку; методи особистісної діагностики, корекції, профілактики і прогнозування шляхів саморозвитку особистості [21]. Отже, психологія сім'ї розглядає взаємозв'язок міжособистісних відносин в родині та розвитку та самореалізації особистості.

Під кутом зору психології розвитку та вікової психології досліджуються закономірності розвитку особистості в сім'ї на різних вікових стадіях, зміст, умови і фактори соціалізації, проблеми виховання дитини в сім'ї, психологічні особливості дитячо-батьківських відносин.

Спільне поле дослідження психологія сім'ї має також з конфліктологією. Предметом конфліктології є загальні закономірності виникнення й розвитку конфліктів, способи їх вирішення, методи регулювання і профілактики [20, с. 21]. Фокус сімейної психології зужується лише до соціальних конфліктів: міжособистісних та міжгрупових.

Проте найбільше психологія сім'ї пов'язана із психотерапією. Як виявилось, досить складно визначити предмет психотерапії. Аналіз літератури [6] дав змогу дійти висновку, що автори приділяють основну увагу саме практиці, що є, безперечно, корисним у психотерапевтичній роботі. Проте з огляду на те, що психотерапія довго розвивалася в межах психіатрії дослідники, зокрема І. Погудін, наполягають на необхідності розмежування предметів цих двох галузей з метою визначення напрямів їх розвитку.

Психологія сім'ї зародилася в межах сімейної психотерапії. Сімейна психотерапія є сферою психотерапії, системою «лікувального впливу на психіку і через психіку на організм хворого», яка включає в себе вивчення сім'ї та вплив на неї з метою профілактики і лікування різних захворювань, а також подальшої соціально-трудоваї реабілітації. Методи сімейної психотерапії застосовуються насамперед при несприятливих психогенних порушеннях (неврозах, гострих афективних і суїцидальних реакціях, ситуативно зумовлених патологічних порушеннях поведінки), при алкоголізмі, наркоманії, психопатіях, психозах і психосоматичних захворюваннях [33]. Сімейна психотерапія включає опис методів лікування, вивчення умов їх застосування та оцінку ефективності, а також методику підготовки психотерапевтів. Крім того, до сфери сімейної психотерапії відноситься ще цілий ряд проблем, які не розглядаються іншими

галузями психотерапії: нормально функціонує сім'я, види сімейних порушень, їх профілактика, їх вплив на психічне і соматичне здоров'я її членів, діагностика порушень відносин в сім'ї [33].

Сімейні психотерапевти розділилися на два табори. Ряд дослідників [28] вважає, що сімейна психотерапія не ставить перед собою медичних цілей при психологічній роботі з сім'єю. Відмінність психологічного лікування від медичного полягає в двох основних його особливостях: 1) природа страждань криється не в тілесних недугах, а у сфері спілкування, особливостях особистостей, які спілкуються, сімейній структурі; в сприйнятті ситуації; 2) природа впливу також лежить у сфері психологічних процесів: у спілкуванні, специфіці взаємодії, в особистісних установках тих, хто взаємодіє [28, с. 6–7]. Однак таке застосування терміна «психотерапія» викликає сумніви у інших дослідників [33], тому що, на думку, наприклад, Е. Ейдемілера та В. Юстіцкіса, характер роботи з сім'єю не є терапією (лікуванням) в точному сенсі цього слова. Вони доводять, що сімейна психотерапія також займається проблемами медичного (профілактичного, лікувального, реабілітаційного) впливу на сімейні стосунки [33]. Водночас до сфери сімейної психотерапії входять всі ті розділи, які становлять будь-яку галузь медицини: норма, патологія, діагностика, методи лікування тощо, що спонукає деяких авторів вважати її сферою не психотерапії, а психіатрії в цілому, тому говорити про «сімейну психіатрію» [33].

На межі ХХ – ХХІ ст. з'являється ціла низка наукових галузей, наукових дисциплін, в руслі яких досліджуються проблеми психології сім'ї. Наприклад, психологія сімейних стосунків, фамілістика, сім'єзнавство, психологія сімейного подолання труднощів. Логіка розгортання теоретизації предмета дослідження потребує з'ясування їх зв'язків, співвідношень; подібності та відмінності предметів цих наук та наукових галузей.

О. Сіляєва предметом психології сімейних стосунків називає вивчення закономірностей міжособистісних відносин у сім'ї, внутрішньосімейних стосунків (їх стійкості, стабільності) з позицій впливу на розвиток особистості [25, с. 9].

Останнім часом все більшої популярності набирає дослідження психології сімейного подолання труднощів (російською – «совладания»): у 2011 р. навіть була захищена докторська дисертація в РАН [14]. Предметом вивчення психології сімейного подолання труднощів є механізми захисної активності сім'ї, які об'єднують спільні копінг-зусилля (coping – подолати, впора-

тися) членів сім'ї при зіткненні з нормативними і ненормативними труднощами і кризами [15]. В цьому випадку копінг – це свідомо цілеспрямована поведінка, на відміну від поведінки захисної [16].

По суті, психологія сімейних стосунків є складовою психології сім'ї, а психологія сімейного подолання труднощів є інтеграцією в психологію сім'ї концепцій стрес-копінгу.

Тепер звернемося до фамілістики. Попри те, що формально не існує єдиної науки під назвою «фамілістика», цим терміном об'єднують різноманітність наук і наукових галузей, які вивчають сім'ю, таких як психологія сім'ї, мікросоціологія і соціологія сім'ї, антропологія і культурологія, політологія, історіографія сім'ї. Ці науки та наукові галузі розрізняються не тільки методами, вони не мають єдиної парадигми, понятійного апарата і єдиного визначення самого предмета вивчення [19, с. 19]. По суті, фамілістика – це втілення міждисциплінарного підходу до вивчення сім'ї [31]. Як синонім фамілістики вживають термін «сім'єзнавство» [8; 26; 29; 30].

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином ми спробували уточнити предмет психології сім'ї, враховуючи, що вона є трансдисциплінарною галуззю науки. В подальшому це дасть нам можливість показати її особливості, самостійність, відмінність від інших систем знань і відмежувати від інших наук, отже, розширити актуальний простір теоретичного пізнання проблеми і чітко визначити вектори її розвитку.

Висловлені аргументації дають змогу стверджувати, що предмет психології сім'ї включає в себе закономірності виникнення, розвитку психічного образу сім'ї взагалі; процеси, закономірності й механізми суб'єктивного відбитку об'єктивної дійсності в ідеальних образах, на основі яких регулюються взаємодія індивідів в сім'ї і життя сімейної системи як цілого; вивчення впливу на цей процес біологічних основ поведінки людини, соціальних, економічних, культурних умов життя сім'ї; закономірності розвитку особистості в сім'ї на різних вікових стадіях; психологічні особливості дитячо-батьківських та сиблінгових відносин; загальні закономірності виникнення і розвитку сімейних конфліктів, способи їх вирішення, методи регулювання і профілактики; вивчення сім'ї та розробка методів впливу на неї з метою профілактики і лікування різних захворювань, а також подальшої соціально-трудоваї реабілітації; дослідження провідних тенденцій і закономірностей історичного розвитку сімейних стосунків в усіх виявах, аспектах, хронологічній наступності від найдавніших часів до наших днів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Г. Социальная психология : [учебник для высших учебных заведений] / Г. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2007. – 363 с.
2. Андреева Т. Семейная психология / Т. Андреева. – СПб. : Речь, 2004. – 244 с.
3. Антонов А. Социология семьи / А. Антонов, В. Медков. – М. : Изд-во МГУ : Изд-во Международного университета бизнеса и управления. – 304 с.
4. Бондарчук О. Психология сім'ї: Курс лекцій / О. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.
5. Бутовская М. Этология человека: история возникновения и современные проблемы исследования / М. Бутовская [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ethology.ru/library/?id=268>.
6. Психотерапия / [Л. Бурлачук, А. Кочарян, М. Жидко]. – СПб. : Питер, 2009. – 496 с.
7. Соціологія: курс лекцій / [В. Вербець, О. Субот, Т. Христюк]. – К. : Кондор, 2009. – 550 с.
8. Дивицына Н. Семейведение. Краткий курс лекций для ВУЗов / Н. Давицына. – М. : Владос, 2006. – 327 с.
9. Доманецкая Л. Психология семьи и семейного воспитания / Л. Доманецкая. – Красноярск : Красноярский гос. пед. ун-т им. В. Астафьева, 2013. – 212 с.
10. Дружинин В. Психология семьи / В. Дружинин. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 176 с.
11. Иванов В. Предмет исторической науки / В. Иванов // Методология исторической науки. – М. : Высшая школа, 1985. – С. 26–51.
12. Карабанова О. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования / О. Карабанова. – М. : Гардарики, 2005. – 320 с.
13. Ковалев С. Психология семейных отношений / С. Ковалев. – М. : Педагогика, 1987. – 160 с.
14. Куфтяк Е. Психология семейного совладания : дисс. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Е. Куфтяк. – Кострома, 2011. – 477 с.
15. Куфтяк Е. Семейное совладание: концептуальные положения и исследование / Е. Куфтяк // Человек. Сообщество. Управление. – 2012. – № 2. – С. 16–31.
16. Психология семьи: жизненные трудности и совладание с ними / [Т. Крюкова, М. Сапоровская, Е. Куфтяк]. – СПб. : Речь, 2005. – 240 с.
17. Лебідь А. Трансдисциплінарні дослідження і проблема істинності наукового знання / А. Лебідь // Філософія науки: традиції та інновації. – 2010. № 1 (2). – С. 237–245.
18. Максименко С. Загальна психологія : [навч. посібник] / С. Максименко, В. Соловієнко. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
19. Минеева О. Фамилистика / О. Минеева, А. Лидер // Социальный психолог. – 2011. – №1. – С. 19–59.
20. Мириманова М. Конфликтология / М. Мириманова. – М. : Академия, 2004. – 320 с.
21. Основы психології : [підручник] / за заг. ред. О. Киричука, В. Роменця. – 4-те вид., стереотип. – К. : Либідь, 1999. – 632 с.
22. Основы психологии семьи и семейного консультирования / под общ. ред. Н. Посысоева. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. – 328 с.
23. Психологія сім'ї : [навч. посібник для студ. вузов] / [В. Поліщук, Н. Ільїна, С. Поліщук та ін.]; за заг. ред. В. Поліщук. – 2-ге вид., доп. – Суми : Університетська книга, 2009. – 281 с.
24. Психологія сім'ї : [навч. посіб.] / [Л. Помиткіна, В. Злагодух, Н. Хімченко, Н. Погорільська]. – К. : НАУ, 2011. – 272 с.
25. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / под ред. Е. Силяевой. – М. : Академия, 2002. – 192 с.
26. Рыков С. Семейведение : [учеб. пособие для студентов] / С. Рыков. – Балашиха : РИО ВТУ, 2007. – 196 с.
27. Семенов Ю. Предмет этнографии и основные составляющие ее научные дисциплины / Ю. Семенов // Этнографическое обозрение. – 1998. – № 2. – С. 3–17.
28. Семья в психологической консультации / под ред. А. Бодалева, В. Столина. – М. : Педагогика, 1989. – 208 с.
29. Тюгашев Е. Семейведение : [учебное пособие] / Е. Тюгашев, Т. Попкова. – Новосибирск : СибУПК, 2002. – 248 с.
30. Черняк Е. Семейведение : [учебник для бакалавров] / Е. Черняк. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2014. – 288 с.
31. Шилов И. Фамилистика: психология и педагогика семьи: практикум / И. Шилов. – Санкт-Петербург : Петрополис, 2000. – 416 с.
32. Шнейдер Л. Семейная психология / Л. Шнейдер. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2006. – 768 с.
33. Эйдемиллер Э. Психология и психотерапия семьи / Э. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 656 с.
34. Blume L. Making Connections: Toward a Transdisciplinary Family Science / L. Blume // Journal of Family Theory & Review. – 2014. – Volume 6, Issue 1. – P. 1–4.